

VESZÉLYFORRÁSOK ÉS TÁRSADALMI HATÁSOK AZ ENERGETIKÁBAN

Minden élőlény igyekszik maximális biztonságot elérni a táplálék megszerzésében, az utódok nevelésében, egyáltalán, léte fenntartásában. Ez az optimumra törekvés azonban igen bonyolult magatartást, nagyfokú alkalmazkodást igényel, mivel veszélyeket hordozó, kockázatot jelentő hatások komplex terében kell megvalósítani. Ez alól az ember sem kivétel.

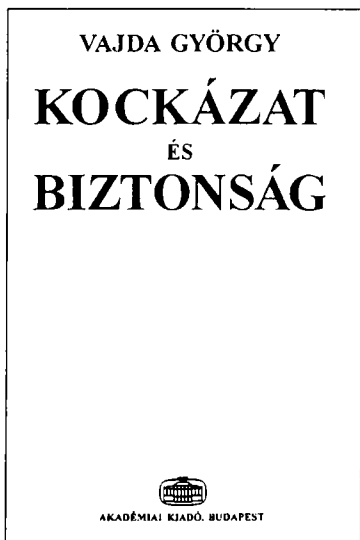
Korunkban, főleg az utóbbi ötven—hetven évben, amikor a természettudományok eredményeit felhasználó technika minden vonatkozásában jelentősen megnövelte az emberi élet kényelmét (legalábbis a gazdaságilag fejlett országokban), az emberiségnek újfajta kockázatokkal kell szembesülnie: a levegő, a talaj, a vizek elszennyeződésével, zajhatásokkal, sugárzásveszéllyel, az élelmiszerek kémiai terhelésével, a forgalomból adódó balesetekkel — hogy csak néhányat említsünk a leglényegesebbek közül —, nem beszélve a rendkívül hatékony modern fegyverek és egyéb eszközök, anyagok tömegpusztító lehetőségeiről. Ráadásul úgy tetszik, mintha az utóbbi években növekednék a káros, fenyegető hatásoknak a mennyisége is, a mértéke is, bár inkább arról van szó, hogy a mérés-technika fejlődésével egyre több összetevőt tudunk egyre kisebb mennyiségben, egyre pontosabban feltárni, azonosítani, mennyiségileg meghatározni.

Az emberiség — pontosabban, az ember — természetesen szeretne maximális biztonságot elérni, minimális kockázat mellett.

Kétségtelen, hogy a kockázatok felismerése már magában is növeli a biztonságot. A gond az, hogy a feltehető vagy tényleges veszélyek megfelelő tájalás, ismeretadó felvilágosítás, meggyőzés híján tömeges hisztéria előidézői is lehetnek, spontánul is, de többnyire politikai erők által jól megszervezett módon szítva. Elég, ha csak az osztrákok 1978-as népszavazására gondolunk, amelynek igen kis arányú elutasító — az ötven százalékot fél százaléknál is kisebb értékben meghaladó — döntésével nem engedtek üzembe helyezni egy már felépült atomerőművet. De találhatunk példákat határainkon belül is (Nagymaros, Ófalu stb.). Ezért is fontosak és hasznosak az olyan írásművek, amelyek higgadtan és sokoldalúan tárják fel a kockázatot hordozó tényezőket és folyamatokat, ezek valószínűségét, szembeállítva velük azt a biztonságot, amelyet a technika — ugyancsak meghatározott valószínűséggel és mértékben — megteremteni képes. Ilyen mű Vajda György könyve is.

„Áldás hát, vagy átok a technikai civilizáció?” — teszi fel az alapkérdést bevezetőjében a szerző. „Ha az öldöklés technikájának rohamos fejlődését, a környezet-szennyezést vagy az emberek elidegenedését vesszük figyelembe — átok. De áldás, ha arra gondolunk, hogy mérsékelni tudjuk a természeti katasztrófák következményeit, a nagy lélekszámú ázsiai országokban visszaszorult az éhínség, jórészt kiküszöböltük a pusztító járványokat, sikerült felszámolni a Földön a himlőt (...) Időszakos

visszaesések is előfordulnak a fejlődésben — sajnos ez jellemzi egy-két évtizede a magyar körülményeket is. (10. old.)

Vajda György művében egyetlen, de egyúttal a mai emberiség számára meghatározó jelentőségű kérdéskörre összpontosít: az energetikára. A kockázat és biztonság problémájának rendkívüli összetettségét mutatja, hogy csupán ezen egyedüli komponens technikai és társadalmi hatásainak vizsgálata, elemzése egymagában is igen csak testes méretű könyvet igényelt. A műnek talán legfőbb erénye, hogy bár műszaki szakember írta, meghozzá rendkívül nagy tárgyi tudással, imponáló adatháttér alkalmazásával, mégsem téveszti soha szem elől a társadalom — főképpen pedig a biztonság után áhító, a számára ismeretlen veszélyektől rettegő egyén — igényeit, törekvéseit, tájékoztatásának és ezáltal meggyőzésének eszközeit és módszereit. Csak egyetérthetünk a szerzővel, különösen közelmúltunk nem egy százalmas és rengeteg pénzt hiába felemészítő döntése után, amikor kijelenti: „Az érdekek, indulatok és érzelmek átszötte vitákban nem könnyű objektív döntésre jutni, fennáll a lehetősége, hogy vélt veszélyek miatt jó elképzelések zátonyra futnak, vagy hogy nem a legjobb megoldást fogadják el. Ennek ellenére a társadalmi elfogadtatás nélkül nem lehet időtálló döntésekre jutni. (11. o.).

A könyv tizenkét fejezetében ezt a fel fogást, ezt a szellemet követi. Épületének iver az első fejezetekben tárgyalt technikai eredetű veszélyektől, azok léptékétől és hatásainak érvényesülésétől a különféle veszélyforrások megnyilvánulásán, a lakossági és környezeti károk számbavételén át a társadalmi hatások elemzéséig nyúlik.

Már a veszélyforrások számbavételekor meglepetések érhetik az „átlagos”, tehát nem az adott téma szakemberének számító olvasót. Amerikai források alapján, de Magyarországon is érvényesen kiderül a 2.16 táblázatból, milyen önként vállalt és milyen kényszerűen elviselt veszélyek közepette élünk. Például évente tízmillió emberből (éppen ennyi hazánk lakossága) ötvenezer vállal halálos kockázatot azzal, hogy naponta 20 cigarettát szív el. A halálos háztartási balesetek több mint kétszer olyan gyakoriak, mint az autózetetésből adódóak (tízmillió emberből 3800, illetve 1700), amikhez képest a közvélemény által sokkal fenyegetőbbnek ítélt repülőgép-szerencsétlenségek a maguk 100 körüli értékével szinte eltörpülnek. Hasonlóképpen, a legnagyobb veszélyt az „ágyban, párnák közt” lelt halál jelenti, mert 40 évesen mintegy 12 ezren hunynak el természetes halállal és 2 ezren influenza következtében, miközben gyilkosságtól „csak” négyszázan, a veszélyes anyagok (például kiégett nukleáris fűtőelemek) szállítása pedig mindössze 0,5 értékben hordoz halálos veszélyt. (A balesetek gyakoriságáról, illetve az áldozatok számáról igen jó áttekintést ad a 4.9. ábra, 147. o). Természetesen a közvéleményt elsősorban mégis a nagy katasztrófák rázzák meg, különösen, ha azok nem természeti, hanem technikai eredetűek, mint amilyen az indiai Bophalban bekövetkezett vegyipari vagy az ukrajnai Csernobilban az atomerőművi szerencsétlenség volt (e két katasztrófa ártalmainak jellegét, összetételét a 4.7. ábrán — 142. o. — tanulmányozhatjuk).

Vajda György más, az energetikához közelálló szerencsétlenségekről is szól (bányászat, gátak, tengeri tankerek, platformok stb.), egyúttal rámutatva, hogy ezek szerencsére igen ritkák (2.15. táblázat, 60. o). Van viszont a technikai katasztrófáknak egy járulékos következményük, „hasznuk” is: feltárásuk nyomán megerősített bizton-

sági intézkedéseket vezetnek be, műszakilag új eszközöket, módszereket fejlesztenek ki. Ezek segítségével jelentősen megnő a biztonság. Ez történt például Csernobil nyomán az atomenergetikában is. Néha nem is kell szerencsétlenség, hanem elég egy sokakat érintő életmódi zavar, mint az 1965-ös „nagy New York-i black-out” (áramkimaradás) vagy olyan gazdasági megrázkódtatás, mint az előzőnél sokkalta nagyobb hatású, mert globális méretű olajválság, hogy alapjaiban megváltoztassa a világ (főleg a fejlett világ) energetikai szemléletét. Ebben sajátos, interaktív szerepet játszott a média is, mutat rá Vajda (108–110. o). A média szerepét egyébként kiemelten fontosnak tartja a szerző, mert erre még egyszer kitér a 6.4. pontban, amikor rámutat: „A közhangulatban tükröződik a szubjektív veszélyérzet is. (...) A veszélyérzetet könnyű felerősíteni — a sokat emlegetett veszélyt az emberek nagynak érzik. A szóhasználat sem közömbös: az ellenszenves fogalmak — veszély, kockázat, fenyegetés, atomszemét, kiszolgáltatottság — növelik a félelmet. A félelem bizonyos mértéken felül öngerjesztővé válik (...); csak aktív párbeszédtől remélhető az érvek figyelembevétele.” (222–223. o).

A szerzőnek nagy érdeme, hogy a jelenségeket és folyamatokat nem elkülönülten, hanem összefüggéseiket, kapcsolódásait, visszacsatolásait figyelembe véve: rendszerben vizsgálja. Konkrétan az energetikában ez azt jelenti, hogy nem csupán az energia előállítását tárgyalja, hanem a hatások (legyen az műszaki, környezeti, gazdasági vagy társadalmi) teljes folyamatát elemzi. A villamosenergia előállításnál például együttesen és nem szétszakítva veszi szemügyre a teljes folyamatábrát (3.1. ábra), a kitermeléstől (bányászat) kezdve az energiahordozó feldolgozásán, szállításán át az erőműig, majd onnan az energia-elosztásig (hálózat), bezárva a végfelhasználó-fogyasztóval. Ez az egyszerű(nek látszó) lineáris folyamatára tovább bővül és mélyül, hurkolt kapcsolatokkal és visszacsatolásokkal, ha a környezeti, gazdasági (beruházás, működtetés stb.) és egyéb tényezőket is figyelembe vesszük. Mindezt természetesen modellezni és számíthatóan szimulálni lehet. Megismerkedhetünk a transzportfolyamatok, a kitermelések alapmodelljeivel és

együttal azokkal a bizonytalanságokkal is, amelyek a nagyfokú komplexitás következtében a modellek pontosságából adódnak.

A veszélyek, kockázatok feltárása és azok részleges vagy — ahol és amikor lehet — teljes eliminálása, végső soron az ember érdekeit kell hogy szolgálja. Ennek tudható be, hogy a szerző több fejezetben is tárgyalja az embert érő hatásokat (4. Egészségkárosodás; 5. Az életkörülmények károsítása; 9. Az üzemi személyzet egészségi ártalmai; 10. A lakosság egészségi ártalmai). A könyvnek talán legfontosabb mondanivalóját éppen ezek tükrében lehet fellelni. Végül is a legzöldebb környezetvédő sem tagadhatja, hogy az emberiség nem mondhat le az energia hasznításáról, illetve felhasználásáról (elég, ha csak néhány órára „nincs villany” és emiatt nem csupán világitani, tévézni nem lehet, nem csak a liftek állnak le, benuul meg a metró, hanem törénetesen télen a fűtés is kimarad).

Mit lehet tehát tenni, összevetve az igényeket, a hasznot és a károsító tényezőket? Erre próbál ésszerű variánsokat adni a szerző, gondosan bemutatva, melyik módszernek mik az előnyei és a hátrányai. A változatok összehasonlításában (11.10. táblázat) igen világos és tárgyilagos képet ad arról, hogy a tömeges energiatermelés szempontjából legfontosabb négy lehetőség (lignit, szén, széhidrogének, nukleáris) alkalmazása milyen környezeti, anyagi és egyéb, járulékos károkkal jár. A 12.1. táblázatból a legfontosabb társadalmi kölcsönhatások összefoglalásával ismerkedhetünk meg.

Végül is melyik variáns a legvonzóbb? A záró, 12. fejezet a társadalmi hatások szempontjából veti össze a pro és kontra tényezőket, anélkül, hogy maga a szerző közvetlenül érvelne bármelyik mellett is. Mindenesetre az utolsó fejezet, illetve a 12.4. táblázat a nem energetikai szakember számára is jól érthető, rendkívül tárgyilagos összehasonlító értékelést ad, ami segíthet abban, hogy az eleve nem elfogult, előítéletektől vagy éppen politikai aspirációktól át nem hatott érdeklődő, netán érintett ember képes legyen eligazodni akkor is, ha válaszaival esetleg döntenie kell szűkebb vagy tágabb otthona, környezete energetikával kapcsolatos problémáiban. Ebben kü-

lön segítséget jelent, hogy a könyv egy teljes fejezetet szentel a magyar energetika peremfeltételeinek (8. fejezet), amely előkészítésként szolgál a személyi (egészségi), a környezeti és a társadalmi következmények megismeréséhez és elemzéséhez.

Nem kell külön kiemelni, ha egy műszaki-gazdasági összefoglaló mű adatgazdag, a tényeken alapuló elemzéseit logikusak és konzisztensek, matematikai tárgyalásmódja korrekt, mert ezek alapkövetelmények. A Kockázat és biztonság című könyv tartalmában hordozza mindezeket az érnyeket. Van azonban egy további, járulékos

érdeme, amely már sokkal kevésbé mondható el művek sokaságáról: az, hogy nagyon szép nyelvezettel, nagyon világosan, érthetően ad közre bonyolult műszaki kérdésekről szóló ismereteket, mindig szem előtt tartva, hogy az olvasó nem biztosan járatos a mondanivalók részleteiben. Ajánlom ezért ezt a könyvet mérnökökön kívül mindazoknak, akik érdeklődnek szakmájukon kívüli, tágabb összefüggések iránt és akik szeretik a szellemi kalandozásokat. (*Vajda György: Kockázat és biztonság. Akadémiai Kiadó. 1998. 476 o.*)

Szentgyörgyi Zsuzsa

RENDSZERVÁLTÁS A JOG SEGÍTSÉGÉVEL

Mádl Ferenc ismertetésre kerülő könyve a sokak közreműködésével készülő összehasonlító jogi enciklopédia, az elméleti jogászok nagy nemzetközi vállalkozása számára készült. Az angol nyelven megírt, 1995. decemberében lezárt kézirat magyar változata jelent meg 1997-ben, megelőzve a külföldi közlést. Elsősorban nem azért érdemes megjegyezni a mű elkészültének hátterét, hogy örömmel nyugtázzuk Mádl Ferenc munkájának a jogtudomány nemzetközileg elismert személyiségei által írt enciklopédiában való megjelenését, hiszen a szerző nemzetközi értékelése más módon is ismételten kifejezésre jutott (például azáltal is, hogy az enciklopédia állam és gazdaság kérdéseivel foglalkozó kötetének ő az egyik szerkesztője). A mű kereteinek ismerete azért szükséges, mert ennek alapján lehet megérteni azt, hogy mi vezette a szerzőt a könyv megírásakor. Mádl Ferenc a volt szocialista országok jogában egy évtized alatt végbement hatalmas átalakulás olyan átfogó bemutatását nyújtja, amely a legfontosabb jogi elemek vázolásával segít hozzá a sokszor nehezen áttekinthető jelenségek megértéséhez. A szerző fő törekvése az, hogy az átalakulás jogi kérdéseit középpontba állítva ne csak jogról, hanem az átalakulás egészéről adjon tájékoztatást.

A szerző nyilván számított arra, hogy az olvasók egy része kétségbe vonja majd, lehet-e jogon keresztül megvilágítani a politikai, gazdasági változásokat. Ezért már a mű alcímében megfogalmazza, majd a könyv bevezető részében általános jelleggel, minden érintett országra vonatkozóan részletesebben ki is fejt, hogy jog útján megvalósuló forradalom zajlott le Közép- és Kelet-Európa országaiban (16–17. o.).

A jog szerepének megvilágítása azért is fontos, mert a korábbi rendszer alatt a jogot hol lebecsülték (csak a hatalom eszközének tekintették), hol túlértékelték (jogszabályoktól várták a problémák megoldását). A jog szerepének vizsgálatánál nem lehet figyelmen kívül hagyni a jognak azt a jellemző vonását, hogy a megalkotásának időpontjában fennálló viszonyokat fejezi ki és azokat rögzíti. Fokozott mértékben érdekes tehát annak megfigyelése, hogyan alakulhat ki az új rendszer a korábbi rendszerben megalkotott jogszabályok keretei között, illetve hogyan lehet a jogszabályok egész rendszerét rövid időn belül az új politikai, gazdasági rend kialakítása érdekében megváltoztatni.

Mádl Ferenc a jogrendszer átalakulásának bemutatásánál a volt szocialista országokban megfigyelhető általános, közös vo-

násokat emeli ki és csak a legszükségesebb esetekben utal a meglévő különbségekre. A szerző nem az egyes országok egymással való összehasonlítására törekszik, hanem az általános folyamat bemutatására. Az olvasó nem egy esetben hiányolja ugyan a társadalmi, gazdasági, politikai és a jogi különbségek tárgyalását, de megérti a nemzetközi enciklopédia kereteiből folyó kötöttségeket. A műnek a folyamat általános jellemzőire való koncentráció mellett további jellemző vonása, hogy a rendszerváltás hosszúra nyúlt időszakának nehézségei ellenére is a szerző optimista álláspontot foglal el. A bevezetés címet viselő első részben, más témával összefüggésben (a jogszociológiai vizsgálatok mellőzésével kapcsolatban) a szerző azt írja, hogy „az itt ábrázolt struktúra a *Sein und Sollen*-ből inkább azt képviseli, aminek lennie kellene, mintsem azt, ami ténylegesen van”. Ez a megjegyzés azonban nemcsak a jelzett témakörre jellemző, hanem általában is tükrözi a szerző szemléletét, amit egyébként az idézett mondatot követően más szavakkal úgy fejez ki, hogy: „a fejlődés, ha visszaesésekkel és problémákkal is, de halad előre” (10. o.).

A világ közgazdászainak, szociológusainak, jogászainak, politológusainak figyelme nem véletlenül irányult az 1990-es években a rendszerváltás országaira. Sokszor elmondták, hogy páratlan mértékű változás következett be és hogy ezeknek a változásoknak nem volt elméleti előkészítésük, nem állt rendelkezésre semmilyen kidolgozott egységes elgondolás az átalakulás lefolyására, esetleg irányítására. Ezek a megállapítások a jogra is vonatkoznak. A régi jogrendszer megszüntetésének és egy új rendszer kiépítésének egyik fontos kérdése a folyamat lebonyolításának időtartama. Az átalakulási folyamat általános jellegzetességeit bemutató második rész ezzel a kérdéssel is foglalkozik. Nemcsak külföldiekkel való beszélgetés során vetődik fel, hanem az érintett országokban élők számára sem tisztázott az a kérdés, hogy *miért lassú a rendszerváltás folyamata*. Annak ellenére, hogy volt egy-két olyan ország, amely a gyors változtatás, a sokk-terápia módszerét próbálta alkalmazni, az átalakulás teljes egészében sehol nem fejeződött be. A jog konzervatív természetét figyelembe véve kérdéses lehet,

hogy a régi jogi rend megléte nem egyik tényezője-e ennek a lassúságnak, a jog nem akadályozza vagy nem lassítja-e a rendszerváltást. Ez a kérdés más módon úgy fogalmazható meg, hogy vajon a jogrendszer folytonosságának fenntartása vagy a régi jogrendszerrel való teljes szakítás-e a megfelelő megoldás. Ezzel a forradalmi változások idején mindig felmerülő kérdéssel Közép- és Kelet-Európa országainak is szembeülni kellett. A mű jelzi, hogy a válaszok nem teljesen azonosak (az NDK és a Szovjetunió megszűnése más megoldásokat igényelt), ennek ellenére a régi jogszabályok egyik napról a másikra történő teljes felszámolása és újakkal való felváltása sehol sem volt járható út (23–25. o.).

Mádl Ferenc

ÁLLAM ÉS GAZDASÁG

FORRADALOM A JOG ÚTJÁN
A KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI
ORSZÁGOKBAN

Akadémiai Kiadó, Budapest

Ismeretes, hogy Magyarország a folytonosság fenntartása mellett a változtatások fokozatosan történő végrehajtását választotta. Ilyen körülmények között talán még inkább fontos annak elemzése, hogy mi is történt, milyen új intézkedések történtek és milyen volt ezek időzítése, összehangoltsága, eredménye.

A közgazdaságtan művelőinek jelentős része ma már nagy fontosságot tulajdonít azoknak az intézményeknek, amelyeknek keretei között a gazdasági folyamatok lebonyolódnak. A jogászok számára tudo-

mányáguk sajátosságaiból adódik az *intézmények vizsgálata*, és ez jellemző az itt ismertetésre kerülő műre is. A gazdasági átalakulás elemzése természetesen nem terjedhet ki az intézmények teljes körére, válogatásra van szükség. Ennek ellenére érdemes megemlíteni, hogy a gazdasággal közvetlenül kapcsolatban nem álló alkotmányjogi és közigazgatási jogi intézmények felépítésére és működésére vonatkozó szabályok lényeges megváltoztatása nélkül nem lehet megvalósítani a gazdasági rendszer átalakítását. A rendszerváltás első időszakában ezért figyelhető meg az, hogy a gazdaságra a jogalkotásban kisebb figyelem jut, mint az várható lett volna; előtérben az államrend, a politikai élet jogi szabályozásának témái állnak. A szerző nem vonja kétségbe ezeknek a közjogi elemeknek a fontosságát, de talán túlzott önkorlátozással élve csak a gazdaság szempontjából meghatározó fontosságú néhány új alkotmányjogi tételt emel ki, egyebekben pedig a gazdasággal szorosabban összefüggő jogi intézményekre szűkíti a tárgyalást. A közjogi vonatkozások inkább a gazdaságpolitika egyes területei alapproblémáinak tárgyalásánál jelentkeznek.

A jogintézményeknek a gazdaság átalakításában betöltött szerepét vizsgáló harmadik rész egyrészt a gazdasági rend alapját és vázát adó *tulajdonjog és a gazdálkodó szervezetek*, továbbá *a bankok és egyes pénzügyi kérdések jogi szabályaival*, másrészt a *szerződések jogi kérdéseivel* foglalkozik. Nagyjából azonos terjedelem jut a három fő témára (tulajdon, vállalatok, bankok és pénzügyek), ezzel szemben a szerződések érintőlegesen szerepelnek, mert a cél a jog rendszerváltásban betöltött szerepének bemutatása. A magyar olvasót feltehetőleg az átlagosnál is jobban érdekli a tulajdonjog változásának, a privatizációnak a tárgyalása, ami egyebek mellett azért is érthető, mert itt az állami tulajdonon alapuló rendszerre való áttérés minden országban viharokat kiváltó széles problémakörrel, a különböző országok lényegesen eltérő elveket követő megoldásai is vitákhoz vezetnek. A szerző itt is nagyon erős önfegyelmével megtartja a műnek enciklopédia keretében való megjelenéséből és a folyamat

alapvonalaira koncentrálnó célkitűzéséből eredő tárgyalási módszerét. Kifejezetten meg is írja, hogy a csábításoknak ellenállva „a cél inkább az, hogy láttassuk a tulajdon rehabilitációjának azokat a területeit és módszereit, amelyek jellemzőnek tekinthetők és a közép- és kelet-európai átalakulás általános fő sodrába tartoznak” (35. o.). Feltehetőleg ez az elgondolás a magyarázata annak is, hogy sem a mezőgazdaság, sem a bankrendszer átalakításának tárgyalásánál nem foglalkozik a különböző országoknál meglévő eltérésekkel.

A szerző nagyobb terjedelme és tárgya folytán is elkülönülő fejezetben tárgyalja a jogi rendszer működését döntően meghatározó gazdaságpolitika egyes kérdéseit, valamint a gazdaságpolitikai célokkal közvetlenebb összefüggésben álló egyes jogintézményeket. A fejezet témagazdagságát érzékeltetheti, hogy itt olyan kérdések jelennek meg, mint a munkaerőpolitika, beruházási politika, pénzügyi politika, társadalombiztosítás.

A mű negyedik része, zárótételként, *a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban* bekövetkezett változásokkal foglalkozik. Ezek a változások részben befejeződtek, részben folyamatban vannak. Ismét csak példákat említve a tárgyalt kérdésekből: a lezárt szakasz körébe tartozik a KGST megszűnése, a folyamatban lévők közé az európai integráció. A nemzetközi gazdasági kapcsolatokban bekövetkezett átalakulásnak a belföldi folyamatokra gyakorolt hatását nem szükséges fejtegetni. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy: „hasonlóan a belső transzformációs folyamatokhoz, annak ellenére, hogy az új gazdasági koncepciók az állami korábbi túlméretezett uralmának csökkentését követelték, *paradox módon ugyanezek a koncepciók határozott állami beavatkozást igényeltek a külgazdaság újjáalakítására irányuló erőfeszítések során*” (127. o.). A jelen ismertetés írásának időpontjában az orosz gazdaságban kialakult válságos helyzet nemzetközi hatásai többek között azt is megmutatják, hogy egyrészt nemzetközi síkon sem lehet teljesen lezárt változásokról beszélni, másrészt az államnak a — bár megváltozott formában és megváltozott eszközökkel végzendő — beavatkozásáról továbbra sem lehet lemondani.

A szerző fő célja a Közép- és Kelet-Európa országaiban zajló rendszerváltás átfogó képének, alapvető mozgási irányainak bemutatása volt. Ennek a feladatnak a megoldása azért is rendkívül nehéz, mert ilyen műfajú monográfia külföldön sem jelent meg, vagy nem vált ismertté, nem lehetett tehát előzményre támaszkodni. Előzmények megléte sem változtatott volna azonban azon, hogy a feldolgozáshoz szükséges jogszabályi, jogirodalmi és egyéb tudományos irodalmi anyag létezéséről is nehezen lehet tudomást szerezni, az anyagok beszerzése nagyon nehéz. Ebben a helyzetben csak valamelyes segítséget nyújtanak egyes amerikai és német központok bizonyos anyagok gyűjtésével és fordítások közzétételével. A

rendszerváltás a tárgyalta országok joganyagának összehasonlító vizsgálatát a korábbiaknál is nehezebbé tette, pedig azt megelőzően is az alapfeltételek hiánya volt a jellemző. Mindennek ismeretében lehet értékelni Mádl Ferenc művét. Hogyan mert mégis vállalkozni a szerző egy ilyen feladatra? Azok, akik figyelemmel kísérték Mádl Ferenc tudományos tevékenységét, tudják, hogy ennek a műnek az egyes fejezeteiben tárgyalta kérdésekkel sok korábbi könyvben és cikkben foglalkozott, több évtized anyaggyűjtése és gondolkodási folyamata szolgáltatja az alapot. (*Mádl Ferenc: Állam és gazdaság. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997. 189 o.*)

Harmathy Attila

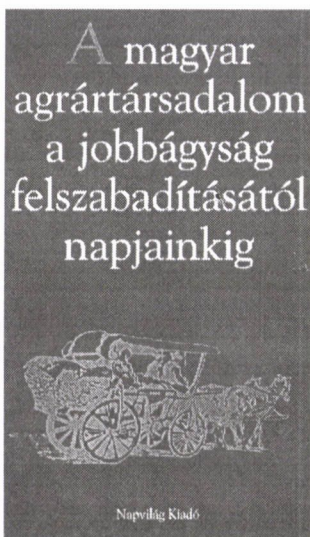
MÁSFÉL ÉVSZÁZAD AGRÁRÁTALAKULÁSAI

Újkori agrártörténetünk négy, egymástól gyökeresen különböző fordulót jegyez, amelyek összekapcsolódtak a nagy horde-rejű társadalmi átalakulásokkal. Az 1848—49-es forradalom, miközben elsöpörte a rendi államot, életre hívta a népképviselői országgyűlést, a felelős minisztériumot, felszabadította és állami kárpótlással földhöz juttatta az úrbéres jobbágyságot, megszüntette a robotot, a dézsmát, a papi tizedet stb. Az 1945. évi földosztás felszámolta a feudális eredetű nagybirtokrendszert. Mindez már az autoriter állam helyét felváltó új hatalom rendelkezései közé illeszkedett. Az 1948-tól kezdődő és az 1960-as évek elejére lezárult termelőszövetkezeti agrár-átalakítás pedig együtt járt az egypárti totalitárius szovjet típusú államberendezkedés kiépítésével. S végül az 1989—90-es évek rendszerváltása érvényesítette a többpárti parlamentáris demokrácia, a klasszikus halálommegosztás elveit, valamint a magántulajdonon alapuló piacgazdaságra való áttérés feltételeit, benne az önálló parasztgazdaságok kialakításának lehetőségét.

A négy nagy agrárátalakuláshoz kapcsolódó, másfél évszázadot átfogó, napjainkba is belenyúló sorsfordító eseménysorokon belül politikai, gazdasági szempontból egyaránt további nagy nekilendüléseket és visszaeséseket jelző belső szakaszhatárok is megfigyelhetők. Különösen, ha az agrárium megannyi szerves elemét — agrárstruktúra, termelési, társadalmi szerkezet, művelési ágak, állami gazdaságpolitika — is számba vesszük.

A Gunst Péter által szerkesztett: *A magyar társadalom a jobbágyság felszabadulásától napjainkig* c. kötet szerzői — benne a szerkesztő több tanulmánya — ebben a szélesebb összefüggésben korszerűen, színvonalasan tárják fel mezőgazdaságunk elmúlt másfél évszázadát. Az alkotók szinte az egész régebbi és új keletű irodalmat hasznosították monográfia értékű tanulmánykötetükben. Így válnak szemmel láthatóvá újkori agrárátalakulásaink azonos és eltérő vonásai, a szerves fejlődés és az azt megszakító politikai tendenciák. Mind ezt figyelembe véve két mozzanat kiemelése látszik szükségesnek. Az egyik az említett sorsfordulók tudományos előzményeit, illet-

ve azok hiányát, a másik agrár-történetírásunk alapműveinek értékállóságát tartalmazza.

E kérdéskörök vizsgálata során nyomban szembetűnik, hogy különösen a jobbágyszabadításnak, de a földreformnak is rendkívül gazdag szakirodalma van, s ezek jórészt az adott körülmények közepette érvényesítették is. Az agrárvilágot azonban felkészületlenül, a meglepődés erejével érte a termelészövetkezeti mozgalomnak a demokratikus jogintézmények felszámolásával szinte egyidejű meghirdetése. Hiszen alig-alig volt irodalmi, publicisztikai előzménye, csupán külföldi mintája, nevezetesen a szovjet kolhozrendszer. S végelemzésben elmaradt az általános termelészövetkezeti állapotot felváltani akaró új agrárkoncepció is, sőt a tudományos viták és eredmények által csiholt valamiféle megnyugtató konszenzus máig sem alakult ki róla. A hosszabb távú, átfogó, kiérlelt koncepció hiányát így gyakran a napi praktikák, politikai jelszavak követhetetlen hullámváltásai töltötték, illetve töltik ki. Ezért az egyéni kutatásokon, a hazai és nemzetközi tudományos eredményeken alapuló kötet nemcsak műltbéli eligazodásunkat segítheti, hanem a mai átalakulás optimális fő irányának, lehetőségeinek kimunkálását is.

A tanulmánykötet olvasójának feltűnik a korábbi szakirodalom — Györfly István,

Szabó István és mások munkái — értékeinek maradandósága, továbbá a kitünő régebbi és újabb agrártörténeti munkák közötti kontinuitás is. Az agrárgazdaság, a termelési szerkezet, az export vagy import aránya, a terméseredmények, a növekedési ráta, a kül- vagy belterjes gazdálkodás összetevőinek elemzése ugyanis eleve nem engedhet teret a jelszavas politikának. A szakszerűséget igényeli. A dogmatizmus jobbára ezért kerülte az agrártörténet tereumát. Nem tartotta magát felkészültnek különösképpen a 19. század agrárkérdéseinek megítélésére. A hatalom megszerzése és fenntartása érdekében különben is fontosabbnak vélte a munkásmozgalom vagy a politikához közvetlenebbül kapcsolódó, kiemelkedő köztörténeti események újraértékelését. A történész viták középpontjába ezért szükségszerűen a politikai események és mozgalmak, továbbá a nagy sorsfordulókön belüli szakaszhatárok — az 1867. évi kiegyezés, az 1918—1919. évi forradalmak — kerültek.

A kötet egyes tanulmányainak egyébként csábító elemzésére e helyütt nincs terünk. Mégis kiemelhetjük *Niederhauser Emil* és *Gunst Péter* európai összehasonlító igényű tanulmányát. Kézenfekvő lett volna mindezt a 20. századra, sőt — bármennyire nehéz feladat — napjaink agrárviszonyaira is kiterjeszteni. Ám imponálón gazdag forrásanyagra épül és merész koncepcionális íveket rajzol fel *Orosz István*, *Szuhaý Miklós*, *Szakács Sándor* és *Romány Pál* tanulmánya. Bár az utóbbiak között bizonyos szemléletbeli eltéréseket észlelhetünk, szakmai igényességükhöz nem férhet kétség. *Szakács Sándor* ugyanis eleven színekkel, életszerűen mutatja be többek között az 1950-es évek első felének beszolgáltatási rendszerét, illetve a témesztést. Az utóbbit pedig *Romány Pál* nemcsak az 1956-os forradalom utáni időszakra terjeszti ki, hanem saját, közvetlen tapasztalatait is felhasználva a térség magyarországi, tekervényes utat járó mezőgazdasági modelljének bemutatására is sikeres kísérletet tesz. A szerzők a kötet újabb kiadásánál azonban markánsabban rajzolhatják meg például a paraszti polgárosodás sajátosságait, az újabb kori tagosítások helyzetét, a termelési szerkezet állapotát vagy az ipari eszközök jelenlétét

a mezőgazdaság korábbi és mai szakaszában. Mindazonáltal a közelmúltban megjelent kötet ismerete nélkülözhetetlen azok számára, akik az elmúlt másfél évszázad magyar agrártörténetének alaposabb meg-

ismerésére vállalkoznak. (A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Napvilág Kiadó, 1998. 437 o.)

Pölöskei Ferenc

A KÖZÉP-EURÓPA KÉRDÉS SZINTÉZISE

„Közép-Európa újra időszerű. A második világháborút követő három évtizedben senki sem beszélt Közép-Európáról jelen időben” — írta *Timothy Garton Ash* politológus 1986-ban, a *Létezik-e Közép-Európa?* című vitáiratában. S valóban igaza volt, hiszen *Sztálin* Jaltában létrehozta a „Kelet-Európa”-nak nevezett geopolitikai egységet. Ennek hatására Európa többi részén alapvetően az a felfogás alakult ki, hogy Európa két részből áll: Európából (lásd: Európai Tanács, Európai Parlament, Európai Gazdasági Közösség stb.) és a „vasfüggönyön” túli Kelet-Európából. Csupán kultúrhistoriai nézőpontból jelentett finomítást az az álláspont, amely szerint Magyarország, Csehszlovákia, Lengyelország továbbra is Nyugat-Európa-hoz tartozik, mert a választóvonal csakis kultúrák között húzható, azaz a katolikus-protestáns és az ortodox területek között.

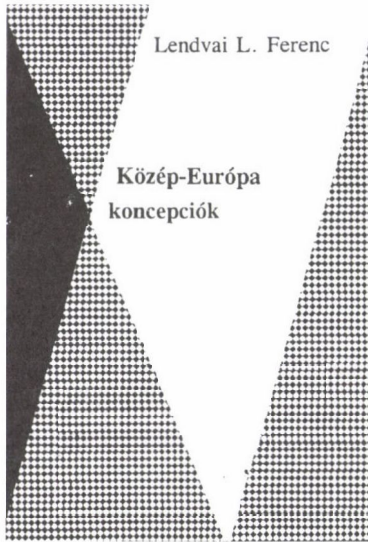
A Közép-Európa-eszme tehát mint történeti kategória élt tovább. Magyarországon csupán a 80-as évek második felétől élénkültek fel az időszerűségéről szóló viták. 1987-ben megjelent a *Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon* című gyűjteményes kötet, majd 1989-ben a *Századvég* folyóirat tett közzé különszámot *Kell-e nekünk Közép-Európa?* címmel. Ebben az évben a *Világosság* c. folyóirat is tematikus számban foglalkozott a témával.

E kiadványok azonban az álláspontok párhuzamos egymás mellé helyezésén túl nem vállalkoztak összehasonlító elemzésre. Egy ilyen szintézis pedig már csak azért is időszerűnek látszott, mert Magyarország közép-európaiságának megítélésében a 20. század politikai rendszereinek váltakozásai között a szélsőséges álláspontok is teret kaptak.

1918-ig ugyan általános felfogásnak tekinthető, hogy Magyarország a Nyugathoz tartozik, a Naumann-féle Mitteleurópa-tervezettel egyidőben nálunk is felbukkant egy sajátos Közép-Európa értelmezés: Jászi Oszkár képzelte el föderációt a megszűnő Monarchia helyén. Trianon után — különösen a második világháború közeledtével — kiélesedtek a nézetkülönbségek. Önállósult a „közép-európaiság” gondolata, *Bajcsy Zsilinszky* pl. mindezt a „horizontális tengely” fogalmába sűrítette. A legalaposabban *Bibó István* fejtette ki nézeteit: ő a Német-Római Császárság jogfolytonossági területét értette a középső régió, illetve Magyarország, Csehszlovákia és Lengyelország hozzácsatolásával bevezette a „Közép- és Kelet-Európa” fogalmát. *Féja Géza* és köre a „Keletközép-Európa” elnevezést próbálta meg elterjeszteni, nem nagy sikerrel. Mint ahogy nem járt sikerrel *Kosáry Domokos* javaslata sem a harmincas évek végén, a „Kárpát-Európa” kifejezés meghonosítására. Erőteljesen képviselték ugyanakkor álláspontjukat azok, akik Magyarországot egyértelműen Kelet-Európához sorolták. Közéjük tartozott *Szabó Dezső*, *Bartók Béla* vagy pl. *Baráth Tibor*, aki szerint Magyarország „Kelet-Európa első törzshallama, a kelet-európai egység tényleges megvalósítója”.

Jalta után értelemszerűen változott a hazai terminológia is. *Berend T. Iván* és *Ránki György* *Bibó* „Közép- és Kelet-Európa” fogalmát használták, de nem *bibói* indoklással. Céljuk az volt, hogy ezzel kifejezzék a „kvalitatív különbségeket Kelet-Európától”. *Szűcs Jenő* hitet tett az általa legelfogadhatóbbnak tartott fogalom, a „Közép-Kelet-Európa” mellett. De említsük meg az agrártörténeti alapállást is: a 16—17. századi

„elkanyarodás” okán *Niederhauser Emil*, *Gunst Péter* és mások Magyarországot a kelet-európai régióhoz sorolták.

Mindezen előzmények ismeretében nehezen túlbecsülhető jelentőségű Lendvai L. Ferenc munkája, amely az első igazi szintézis a Közép-Európa kérdésről.

A szerző a problematikát az osztrák és a porosz történelmi fejlődés paradigmájába ágyazva követi végig. E két államalakulat volt ugyanis az a viszonyítási pont, amelyhez képest Európa középső régiójának meghatározására koncepciók születtek. Az imponálóan gazdag forrásbázison nyugvó történetfilozófiai elemzés az eseménytörténeti összefüggéseken túl, a kortársak gondolatmenetének tárgyalására is vállalkozott.

A kötet első része Ausztria helyzetét, jogállását, az Oszmán Birodalommal szembeni

szerepvállalását elemzi. A „Dunai Monarchia” vizsgálata során a magyar történelem eseményei is sorra kerülnek. A második rész Poroszország hegemoniára való törekvését, I. világháborús sorsát, majd a Harmadik Birodalom újjáéledését követi végig. A porosz vezetéssel megvalósult kisméretű egység, de különösen a Monarchia bukása után Ausztria mellékszereplővé vált a közép-európai hegemoniáért folyó játszmában, így a Mitteleurópa-tervek alapvetően német érdekekre támaszkodtak. Mindez később szorosan összefüggött a náci „Südeurópa”-elmélettel.

A kötet zárófejezete egészen napjainkig vezet az olvasót. Korunk Európájában ugyanis többféle erő hatása figyelhető meg. Az egységesülő „Európa-ház” számára a térségek önálló geopolitikai körvonalazása másodlagos. Ugyanakkor éppen az egyenlőtlen fejlettségi szintek miatt élénkültek meg a regionális együttműködések: a „Hexagonale” akár új Közép-Európa-meghatározás is lehetne. Mindezek fölött átívelni látszik a páneurópa-eszme. Ilyen körülmények között a geopolitikai önmeghatározás különösen nehéz — ha egyáltalán szükség van rá.

Lendvai könyvének nagy érdeme, hogy a szintetizálás igényével vezet végig az olvasót a közép-európai történelmen. A téma megközelítésmódja sajátos; maga a szerző a történelemfilozófia és a földrajz filozófiájának határterületére helyezi. A fejlődési út tényszerű ábrázolása, és a Közép-Európa koncepciók kritikai elemzése jelentős tudományos teljesítmény. (*Lendvai L. Ferenc: Közép-Európa koncepciók. Áron Kiadó, 1997. 308 o.*)

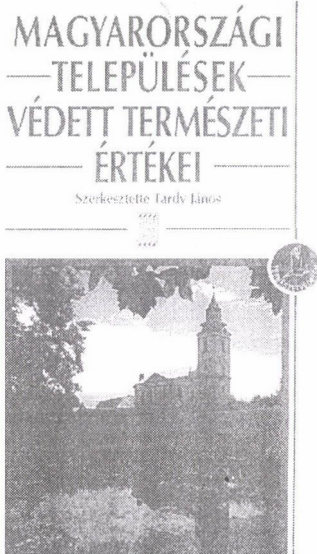
Bolvári-Takács Gábor

TERMÉSZETI ÉRTÉKEINK LELTÁRA

Egy társadalom fejlettségi szintje, egy ország kulturális színvonala, s nem utolsósorban a lakosság természetszeretete a természetvédelem mindenkori szintjén is lemérhető, s egyúttal meg is határozza annak

feladatait. A természet értékeinek védelme, ápolása, gondozása égetően fontos azokban a viszonylag kis területű országokban, ahol az ipar és a mezőgazdaság, valamint a települések fokozatos térhódítása miatt roha-

mosan fogynak a természeti értékeket is rejtő területek. A Természetvédelem Évében írt könyv előkészítő munkafázisa a természet értékeinek veszélyeztetettsége szempontjából „akut” időszakra esett, amikor a természetvédelemre vonatkozó törvények és intézkedések korábbi kuszaságával és a privatizáció nyomán keletkező, inkább „kihasználható” területi jogi szabályozatlanságával nem kevesen visszaéltek.

A törvények és intézkedések még csupán első lépésnek tekinthetők e rendkívül nehéz, szép feladatsorban. Ám lehetnek törvények és intézkedések, ha az útikönyvekben, útleírásokban bemutatott természeti értékekről is alig van tudomásunk, ha az egyik megyében már nem ismerik a megyehatár túloldalán, pár száz méterre megbúvó ósbükköst vagy ősgyepet. De nem is nagyon volt honnan ismerni e természetadta kincseket (a természetet járó, annak rejtett zugait ismerőket kivéve), hiszen nem létezett olyan tételeken és részleteiben is feldolgozott „leltár”, amit fel lehetett volna lapozni, ahol tájékozódni lehetett volna. Nem volt honnan megismerni, rendszerében áttekinteni szülőföldünk községeknek, falvainak, városainak védett természeti értékeit.

Tudós megszállottsággal hajtott évtizedes kutatómunka, búvárkodás, az ország minden sarkát elérő szervezés, érdemes cél-

ra „pénzteremtés”, azonos irányelvek összehangolása vezérelte a szerkesztőt. Nagyrészt az ő öröme (s ezért az élményért irigyeljük is őt), egyúttal terhe (hiszen így is 665 oldalra „hízott” a könyv) a válogatás feladata is. Karmesterként kellett irányítani a természetet és környezetüket kedvelők, ismerők ezreit, akiknek áldozatos, lelkiismeretes munkája és szakmaszeretete ötvöződik a kezünkben tartott kötetben. Nemzeti parkjainkban barangolva, tájvédelmi körzeteink és természetvédelmi területeink bejárásakor tudjuk, látjuk, tapasztaljuk, hogy szakértő kezek sajátos arculatukat övölik. Védik az érintetlen természet benyomását nyújtó pazar látványt és élményt. De ki ismerte rajtuk kívül eddig azokat az itt is, ott is fellelhető (s a könyvben szép színes fényképeken bemutatott) jegenyenyársfatorokat, lőszpusztaréteket, nyirfasorokat, hullámtéri erdőket, mogyorós-tölgyeseket, borókás buckákat, vadgesztenyefasorokat, úszólápokat, azáleás-völgyeket?

A száraz leltár helyett az adott megye térképén és külön az adott település térképrészletén feltüntetett, a természeti értéket és kialakulási vagy keletkezési körülményeit, továbbá környezetét bemutató ritkaságok gyűjteményét forgatjuk. Lokálpatriotizmusunk büszkeségével fedezzük fel, hogy az egyik legszebb orchideának, a boldogasszony papucsának a termőhelye Miskolc mellett található, hogy az óriási andezittömbök kötengere Boldokóújfalun határában terül el, s hogy a kárpát-medencei endemizmus fajnak tekinthető hegyi kökercsin a Bükk egyes völgyeiben kéklik, míg az Alföldön ritka növénynek számító halványlila őszi kikerics élőhelye (e pompázatos növény a hegyi rétek és kaszálók gyakori virága) a Berettyó folyó egykori árterületén van. Impozáns látványt nyújtanak a gyapjaszások a Velencei-tó környékén, templomromok tanúskodnak korábbi települések létezéséről, legendák fűződnek a „kövekhez” (Bába-kő stb.). Csaták, ütközetek emlékeit hirdetik az emlékhelyek, melyek természeti környezetét a csata hősei és halottai iránti tiszteletből is óvták, őrizték a községlakók. A könyvet forgatván fakövéletek és barlangok sokasága tárja fel a földtörténetet platánfasorok és kastélyparkok, morotvapatkók és emléktölgyek, lápok és

védett fák, mocsarak és kunhalmok, márdártelepek és szélmalomdombok gazdag pompája bontakozik ki szemünk előtt.

Hasznos a helyi védett természeti értékek sorsának megismerése, s biztató, hogy 1990 és 1995 között a legtöbb megyében emelkedett a helyi védett természeti értékek száma. A kiemelkedő értékek védetté nyilvánítása megyénként különböző sikerrel (és lelkesedéssel) történt. Tanulságos, hogy rögtön a könyv elején megismerhetjük a Nemzeti Természetmegőrzési Politika koncepcióját, annak alapelveit, valamint a ter-

mészetmegőrzési politika megvalósításának eszközeit, az ellenőrző és megfigyelő rendszereket, valamint az oktatás feladatait.

Mindannyiunknak, szülőföldünk természet szerető lakosságának könyvespolcára ajánlom ezt a maga nemében egyedülálló, igényesen és szemgyönyörködtetően összeállított hézagpótló monográfiát. (*Magyarországi települések védett természeti értékei*. Szerk.: Tardy János. Mezőgazda, 1996, 665 o.)

Molnár Katalin

A KÖNYVKULTÚRA KEZDETEI MAGYARORSZÁGON

Minden olvasó ember számára izgalmas könyv jelent meg a Balassi Kiadónál: *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig*. Az 1526 előtti korszakot *Madas Edit*, az 1526—1730 közöttit *Monok István* mutatja be, a reneszánsz könyvkultúráról szóló külön fejezet *Csapodi Csaba* munkája. Legutóbbi 1987-ben jelent meg hasonló témájú feldolgozás *Magyar könyvtártörténet* címmel. A jelen mű nagymértékben épít az utóbbi évtized eredményeire, amit a bibliográfiai jegyzetek is tanúsítanak.

A közelmúltban született meg egy alapvető katalógus, amely számba vesz minden ma ismert kódexet és nyomtatványt, amelyeket 1526 előtt Magyarországon használtak: ez a közel 3000 tételt tartalmazó *Bibliotheca Hungarica*. Hasonló, de más jellegű és más problémákat felvető munka a kódex-töredékek összegyűjtése, rendezése és kiadása, ami évtizedek óta folyik.

Ez a munka a megközelítés módjában új: *könyvkultúráról* írni a komplexitás igényét jelzi. A kultúra története kulturális hatásokról, kapcsolatokról szól, így a könyv egyik fő vonulata Magyarország beilleszkedését mutatja a korabeli Európa kultúrájába. Az olvasó megismerheti, hányadán állt Magyarország népességének művelt rétege a nyugati kortársak szellemi alkotásaival, mennyire tartott lépést azokkal, illetve, hogy mindebből mennyit képes feltárni ma a kutatás.

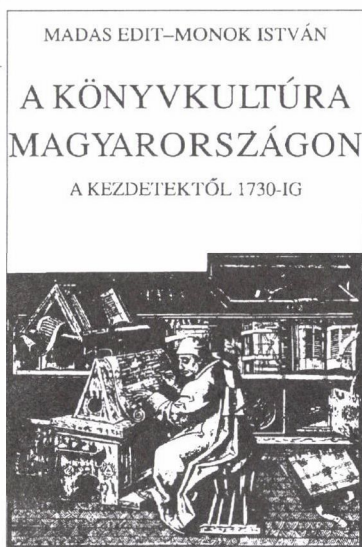
Akik — egyébként okkal — keveslik a középkori és kora újkori magyarországi könyvállomány fennmaradt emlékeit, nemcsak arról olvashatnak, miként hurcoltatta el Szulejmán szultán 1526-ban a Bibliotheca Corviniana Európa-szerte híres könyvgyűjteményét, vagy hogyan pusztították el a tárok 1658-ban a gyulafehérvári fejedelmi udvart Erdély legnagyobb és legkorszerűbb könyvtárával együtt, hanem arról is, hogy a Kárpát-medencéből szétszóródott könyvek hogyan vallanak a századokkal későbbi kutatónak.

A középkori és kora újkori könyvkultúra nem tárgyalható vallástörténet nélkül. A magyar középkor első századaiban a könyvek többségének liturgikus funkciója volt, amit vagy a templomi szertartásban, vagy a szerzetesi közösség szolgálatában töltöttek be. E funkciók azonban annyira változatosak, hogy azt a laikus fel sem tételezné: csupán a szertartásban szereplő könyvek gazdag irodalmi területet képviselnek: a szentek legendái, az imádságos- és prédikációs könyvek bőséges lehetőséget nyújtottak a kor íróinak saját mondanivalójuk kifejtésére és az olvasóknak, hallgatóknak a tanulásra és az elmélyülésre.

A vallásfilozófiai és kánonjogi művek már az egyetemek teológiai anyagát közvetítették. A könyvek elterjedése egy egyetem nélküli országban (Magyarország abban az

időben ilyen volt) főként a külföldi egyetemeket látogató és onnan visszatért lakosoknak köszönhető. Ezért e mű részletes képet ad a magyarországiak egyetemjárásáról és elsősorban könyvszerzéseikről.

Európa kereszténysége a reformációval kezdődően hallatlanul sokszínűvé vált. A protestáns egyházakon belül is többféle teológiai iskola túnt fel és ezek szellemi hatása Magyarországon, az itteni könyvgyűjtemények összetételében is érződött. A korszak művelődéstörténetében az egyetemjárási szokások és a teológiai iskolák követése tekintetében figyelemre méltó különbségek tapasztalhatók az egyes országrészek között.

A művelődés fontos részét képezték a kereszténység előtti, vagyis az ókori latin és görög szerzők művei, főleg a humanizmus feltűnésétől kezdve. Itáliában, ahol a 15. században az ókori szerzők is újjászülettek, tudósok sora kutatta fel, tanulmányozta és utánozta műveiket. Az olasz humanisták az Alpoktól északra először Magyarországra, Hunyadi Mátyás udvarába merészkedtek el. Közreműködésükkel Mátyás uralkodásának második felében kezdett hozzá a módszeres könyvgyűjtéshez. A Bibliotheca Corvinianában több ókori mű egyetlen példányát őrizték, a görög nyelvű művek aránya igen magas volt. A könyvtár szétszóródásának és 1526 utáni sorsának

sok részlete rejtélyes, de emléke és fennmaradt darabjai jól mutatják páratlan jelentőségét.

A humanizmus könyvéhséget is teremtett és megszületett a könyvnyomtatás: a rongypapírra nyomtatott könyvek már kereskedelmi árucikkek voltak, szemben a kincsnek számító kézírásos kódexekkel. A 16. század elején Magyarországon is új korszakba lépett a könyves műveltség. A három részre szakadó ország, a felbomló, újjá- és átalakuló egyházszervezetek a kultúrának és művelődésnek olyan különös rétegződését hozták létre, amely máig példátlan. A főúri udvarok művelődésszervező szerepe a három részre szakadt, mostoha sorsú ország sajátos jellemzője volt. A könyvkultúra sokkal többet jelentett évszázadokkal ezelőtt, mint ma (bár kevesebbeket érintett). Ahhoz például, hogy felmérjük egy-egy külföldön megjelent mű jelentőségét a hazai olvasó számára, el kell képzelnünk, hogyan jut el egy művelt honfi a Moldva, a Rajna vagy a Szajna partjára, hallgatja a professzorok latin nyelvű előadásait, választja ki a könyveket a kereskedőnél, és tanulmányai szünetében vagy azok végeztével hogyan jön haza burkolatlan utak száz és száz mérföldein, lövonta szekéren, s ajánlja a köteteket nagyúri pártfogója könyvtárába. A késő középkor és a kora újkor főúri gyűjteményei az alumnusok, vagyis az úr költségén külföldön tanult és hazatért diákok ottani vásárlásaival gyarapodtak, és az udvar szélesebb környezetét szolgálták: a könyvtárat igénybe vették a környék lelkészei, tanítói, diákjai, esetleg polgárai is. A korszak könyvtárainak kutatása az utóbbi évtizedben bontakozott ki a Kárpát-medencében fennmaradt könyvállomány feltérképezésével. Itt már egy-két nagyszámban nagyobb a fennmaradt kötetek száma, mint a középkorból, és a levéltári adatok, katalógusok, könyvjegyzékek is szerencsésen nagy számban ismertek. Ez utóbbiak, valamint a könyvekbe jegyzett tulajdonosnevek teszik lehetővé egy-egy hajdani gyűjtemény rekonstrukcióját, ami a tulajdonos jellemzésére, a művelődési tendenciák megismerésére alkalmas.

Ma már rossz szokásnak számít, de a vizsgált korszakban általános volt a könyvek lapszéli, illetve sorközi jegyzetelése,

kommentálása. A könyvkultúra kutatóinak e bejegyzések önálló forráscsoportot jelentenek.

Nem utolsósorban a középkori kódexek, majd a nyomtatott könyvek hordozzák a magyar nyelv szerepének változására vonatkozó információkat, de a nyelv- és hangtani fejlődésének is első számú forrásai. A magyar nyelvű könyves írásbeliség története szintén helyet kapott a műben.

Funkcióját tekintve a mű tankönyv. A szakemberek számára értékes, az érdeklődőknek pedig terjedelménél fogva is könnyű, lebilincselő és hasznos olvasmány. *(Madas Edit—Monok István: A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig. Balassi Kiadó, Budapest, 1998. 184 o.)*

Rácz Miklós

Henry Ford Európai Természeti és Kulturális Örökségért Díj 1999

EGYÜTT ÉRTÉKEINK MEGŐRZÉSÉÉRT!

A pályázatok beadási határideje:
1999. február 27.

A Henry Ford Európai Természeti és Kulturális Örökségért Díj idén Magyarországon a következő kategóriákban jutalmazza a kiemelkedő pályázatokat: természeti környezet (a növény- és állatvilág vagy előfordulási helyük védelme), kulturális örökség (európai elkötelezettséget mutató történelmi hagyományok megőrzése), erőforrás-gazdálkodás (a természetes erőforrások kimerítésének csökkentése), ifjúsági pályázatok (minden olyan pályázat, amelyben a pályázók többsége 18 éves vagy fiatalabb, felnőttek csak adminisztratív segítséget nyújtanak). Jelentkezhetnek magánszemélyek, intézmények, szervezetek vagy egyéb közösségi csoportok.

Az érdeklődők jelentkezési lapot levélben vagy telefaxon keresztül kérhetnek a Henry Ford Európai Természeti és Kulturális Örökségért Díj információs és sajtóirodájától (CRS), 1027 Budapest, Liptay u. 5., Tel/Fax: 212—5176.

Fanyar Tudomány

Karinthy Frigyes

Heuréka

Kiugorván a kádból, Archimédesz egyenesen az utcára szaladt, nem bírt magával. Az első ember, aki szembejött, volt osztálytársa, Apolloniusz, jelenleg hivatalnok az Athén-Alexandriai Kereskedelmi Banknál.

— Heuréka! — ordított Archimédesz. — Kérlek szépen, mit szólsz hozzá? Minden vízbe mártott test annyit veszít súlyából, amennyi az általa kiszorított víz súlya. Most jöttem rá!

Apolloniusz komolyan nézett rá.

— Sag' schon! — jegyezte meg aztán görögül.— Bár inkább azt tudnám, mennyit veszít súlyából a Salamis-részvényem, ha Kontreinoszba megyek.

Szólt, legyintett és odébbállt.

— Ostoba állat! — lihegte a tudós. — Hitvány csöcselék! De honnan is tudná a boldogtalan, hogy felfedezésem, mely új korszakot nyit meg a természettudomány történetében, mit jelent, mely fontossággal bír! Megyek, és melegiben elmondom Lepidosznak, a Ptolemaeus Akadémia elnökének! Az elnök szívesen fogadta Archimédeszt. Meghallgatta a tételt, összehúzott szemmel bólogatott, kijelentette, hogy a dolog nagyon érdekes, efféléről volt ugyan már szó, ha nem is ebben a formában — és felsorolta mindazoknak az akadémiai tagoknak nevét, akik foglalkoztak a kérdéssel. Megígérte, hogy összehívja a kongresszust, ahol vita tárgyává teszik mint felmerült lehetőséget, s a Tudományok Enciklopédiájában kijelölik megfelelő helyét. Ehhez persze idő kell.

— De én mingyárt megmutatom, ha akarja — mondta Archimédesz. — Van itt egy kád valahol?

Az Elnök finoman mosolygott.

— Fölösleges. Engem az ilyen gyermekes dolgok, mint a vízben való pancsolás mindenféle tárgyakkal, nem érdekelnek — engem a Tudomány érdekel! Egyébként pedig nem szoktam fürdeni.

Archimédesz kedvetlenül ment el az Akadémiáról. Útközben találkozott Hexamossal, az ifjú költővel, aki munkatársa volt a Poesia című futurista szépirodalmi és kritikai folyóiratnak. Elpanaszolta neki a dolgot. Hexamosz valósággal dühbe jött.

— Persze, ha ilyen ostoba vagy, és nekik viszed el, a vén vaskalaposoknak! Mit gondolsz, megértik azok az újat, a Bátorat, az Úttörőt, a Holnap Lovagját, a Holnap Eszméit?! Add ide azt az izét, azt a dolgot, majd beviszem a szerkesztőnek!

— Mit adjak oda?

— Hát azt a verset....

— Nem vers az, kérlek, az egy izé... egy felfedezés... még nincs leírva...

— Hát ird le és küldd be.

Ezzel elrohant. De Archimédésznek szöveget ütött a dolog a fejében — leírta egy mondatban felfedezését, és beküldte a népszerű folyóiratnak, ahol az rövidesen meg is jelent.

A következő számban lelkes cikk jelent meg Hexamosz tollából, amelyben szerényen hivatkozott rá, hogy övé az érdem, amiért ezt a fiatal lángészt felfedezte. Azután rátért a Tétel méltatására. Kifejtette, hogy tömörségében és kifejezőerejében az Új Költő felülmúlta elődeit — különösen a rövid remekmű második szakával, ahol „a kiszorított víz súlya nyom!” szavak valami csodálatosan szépen zengenek, és tökéletes hatásban simulnak a „Minden vízbe mártott test...” kezdősorokhoz; ha valamiben kifogásolható az egész, az mindössze annyi, hogy a költő a régi, rímes modorhoz ragaszkodott, amikor felhasználta a „test” és „veszt” szavak összecsengését — az ilyen úttörő lángészhez, mint Archimédész, aki nem a Tegnap elavult eszméit szólaltatja meg, hanem a Holnap ígéit zengi, méltóbb lett volna a szabad forma, így valahogy: „minden vízbe mártott test, a súlyához annyit nyer!!!”

Archimédész csodálkozva olvasta a szép méltatást, kicsit vakarta a fejét, aztán felkereste Hexamoszt.

— Kérlek szépen — mondta neki —, nagyon érdekes volt, amit rólam írtál, és arról, hogy én milyen lángész vagyok. De ami magát a Tételt illeti, azt hiszem, kicsit félreértetted a dolgot. Tudniillik... először is kérlek... ami azt illeti, hogy új eszme meg ízé, hogy a jövő zenéje... hát kérek, az igaz, hogy erre a dologra én jöttem rá először, de végeredményben maga a dolog nem olyan soha nem létezett valami, ahogy írod... ugyanis a vízbe mártott test eddig is mindig annyit veszített a súlyából... csak éppen nem tudták eddig róla ezt a dolgot... és az a fontos, hogy *veszt*... ahelyett nem írhattam azt, hogy *nyer*... bármennyire jobban illenek az egyéniségemhez, ahogy te kifejtetted...

Hexamosz elkedvetlenedve nézett rá.

— Mit beszélsz kérlek? Ez a dolog már megvolt? Hát nem te találtad ki?

— Pardon, nem én találtam ki, csak én fedeztem fel, erről van szó. És nem is rólam van szó, hanem arról, hogy minden vízbe mártott test...

Hexamosz indulatosan ugrott fel.

— Ugyan kérek, hagyjál, már békén azzal a vízbe mártott testtel!... Én azt hittem, olyasmit hoztál, ami eddig még nem volt... Honnan tudhattam, hogy ez már régen úgy van... hogy már azelőtt is annyit veszített... Na, szépen blamáltam én magam veled!... Kénytelen leszek miattad otthagyni a lapot, te — te plagizátor!

Archimédész kétségbesetten rohant el a szerkesztőségéből. Felrohant egy szikla tetejére, és a járókelőknek ordítani kezdett, mint a félbolond próféták:

— Hallgassatok rám! Minden vízbe mártott test annyit veszít súlyából, amennyi a kiszorított víz súlya! Ide nézzetek!

És a tengerbe vetette magát.

Ez a tette végre magára vonta a figyelmet — ő ugyan megfulladt, de a tétel iránt érdeklődni kezdtek az emberek, és Archimédész a tudomány hősei közt nyert súlyban azáltal, hogy vizet szorított ki helyéből — átvitt értelemben tehát mégis Hexamosznak lett igaza, akit jobban érdekelt Archimédész, mint a víz.

(1927)

Aforizmák

A tudomány többet köszönhet a gőzgépnek, mint a gőzgép a tudománynak. (*James Bryant Conant*)

A kormány és a társadalom által elkövetett valamennyi hiba filozófiai hibákra vezethető vissza, amelyek viszont a természettudományok hibáiból fakadnak. (*Condorcet márkt*)

Gondolkodás nélkül tanulni értelmetlen, tanulás nélkül gondolkodni veszélyes. (*Konfucius*)

A működés megértéséhez a szerkezetet kell tanulmányozni. (*F. H. C. Crick*)

Az igazi újdonság egyedüli forrása a véletlen. (*F. H. C. Crick*)

A fiókban fekvő kézirat vagy megromlik, vagy beérik. (*Maria von Ebner-Eschenbach*)

A józan ész nem más, mint a nagykorúság elérése előtt kialakult előítéletek tárháza. (*Albert Einstein*)

Az igazság leírásánál az elegancia nem szempont, azt hagyjuk meg a szabónak. (*Albert Einstein*)

A képzelőerő fontosabb az ismeretnél. (*Albert Einstein*)

A legtöbben úgy vélik, hogy az intellektusa teszi naggyá a tudóst. Tévedés — a tudóst a jelleme teszi naggyá. (*Albert Einstein*)

Régesrég megtanultam, hogy kollégáim meggyőzésére kár időt fecsérelnem. (*Albert Einstein*)

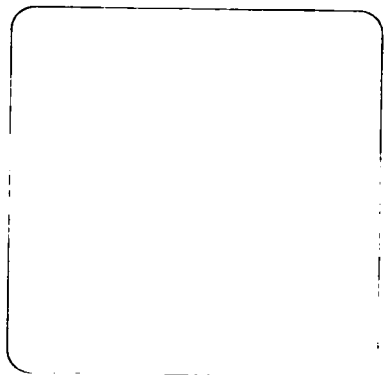
Nem az ideológia, hanem a mérnök a piac ellensége. (*John Kenneth Galbraith*)

A tudomány előkészíti azt a terepet, amin a technológia építkezhet. (*Werner Heisenberg*)

Az atomfizika megértése gyerekjáték a gyerekek játékának megértéséhez képest. (*David Kresch*)

Az imaginárius szám az isteni lélek kellemes és szellemes segítsége, szinte átmenet a létező és a nem létező között. (*Gottfried Wilhelm Leibniz*)

A természetben semmi sem egyszerű. (*Stanislaw Lem*)

Summary of the articles

ARE THERE NATURAL RIGHTS AT ALL? — A SYMPOSIUM

It was with the above question that moral philosopher Mária Ludassy approached seven noted Hungarian philosophers and legal experts for their views on the subject. Linked to the question are several very serious issues concerning human rights. The symposium offers some fresh ideas touching upon the philosophy of religion as well as the theory of justice in a modern state. Methodological issues covered by some of the contributions include the viability of positivism in today's philosophical discourse as well as the de-politicization of controversies concerning human rights. In all, the classical notion of natural rights remains as suggestive as it once was during the Enlightenment period.

In our articles section the two remaining pieces explore some of the most burning issues of today's sociology of labour: Teréz Laky surveys the ways in which governments of the EU try to increase job opportunities for an increasingly affluent population while Gyula Rézler discusses the pros and cons of labour arbitration as practiced in the United States. Laky's article is soon to be followed by a description of the present state of job losses and new employment possibilities in Hungary.

Contents

Are There Natural Rights At All? — A Symposium

Introduced by <i>Mária Ludassy</i>	129
<i>Péter Erdő</i> : Are there natural rights lurking behind human rights?	129
<i>Tamás Földes</i> : Are human rights topical?	133
<i>Gábor Halmai</i> : Justice and moral rights.	138
<i>Gábor Kardos</i> : Beyond positivism	145
<i>János Kelemen</i> : Reply to Mária Ludassy's question	148
<i>Boldizsár Nagy</i> : In the shade of trees and culture	152
<i>Mihály Vajda</i> : Do we have human rights?	156

<i>Teréz Laky</i> : Increasing job opportunities in Western Europe	159
<i>Gyula Rézler</i> : Arbitration in the US	169
Hungarian medicine	
<i>László Ötvös</i> : The guardian angel of gene-systems	179
Scientific workshop	
The 1998. December general assembly of the Hungarian Academy of Sciences	185
Look afield	
Realism and utopia (<i>Sándor Sperlágh</i>); SUSY, you are fantastic! (<i>László Jéki</i>); The miserable result of an unusual experiment (<i>Gyula Bencze</i>); Romanian science since the revolution (<i>Zs. Sz.</i>)	189
Technical Hungarian	
<i>Ferenc Pusztai</i> : The new Hungarian Thesaurus	197
Debates and opinions	
<i>György Grüner</i> : A reply	200
<i>József Nagy</i> : Hierarchic multi-disciplines	204
<i>Árpád Kucsman</i> : Unduly omitted organic chemists	206
Notes	
<i>László Jéki</i> : Infinite vacuum-energy — once again	211
<i>Tibor Braun</i> : Captivity in chemistry	213
History of science	
<i>Walter Endrei</i> : Hungarian scientists and technicians in foreign encyclopedias	216
<i>Zsófia Demeter</i> : Unearthing a royal grave during the revolution of 1848	220
<i>István Vágás</i> : The flood that devastated Szeged in 1879	230
Book reviews	238
Caustic science	252

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó Rt. igazgatója.
 A szedés a Magyar Tudomány szerkesztőségében számítógépen készült.
 A nyomtatás és kötés az Akadémiai Nyomdában készült.
 Felelős vezető: Reisenleitner Lajos — Martonvásár, 1999., nyomdai táskaszám: 1999
 Felelős szerkesztő: Hernádi Miklós
 Számítógépes műszaki szerkesztő: Takács István
 Megjelent: 11,2 (A/5) ív terjedelemben
 HU ISSN 0025-0325